

УДК 336.1

*Д.В. ПОЛОЗЕНКО, доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України, головний науковий співробітник
Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління»*

Державні фінанси та їх вплив на соціально-економічне становище України

Постановка проблеми. Фінансова криза 2008-2009 років завдала реальному сектору економіки великих матеріальних втрат. Повернення економіки до кризового рівня й забезпечення подальшого її розвитку можливо за рахунок використання реальних і потенційних ресурсів, які з різних причин не були задіяні у виробничий процес. Ключова роль у цьому процесі належить державним фінансам та залежить від форм і методів мобілізації доходів, ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих у реальну економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема є об'єктом дослідження вітчизняних фахівців, урядовців,

учених, практиків. Так, наукові дослідження О.С. Власюка [1], О.В. Гривневської [2] присвячені економічній безпеці, фінансовій безпеці у сільському господарстві. Л.В. Лисяк [3] аналізує бюджетну політику в системі державного регулювання. Проте у цих наукових працях недостатньо уваги приділяється ролі державних фінансів у розв'язанні соціально-економічних проблем країни.

Мета статті – проаналізувати основні напрями бюджетних видатків та потенційні резерви в окремих галузях економіки і на цій основі розробити пропозиції щодо підвищення ефективності використання державних фінансів.

Виклад основних результатів дослідження. В економіці України відбуваються процеси, які, з одного боку, доводять про мобілізацію фінансових ресурсів із різних джерел із метою спрямування їх у реальну економіку і на цій основі досягнення зростання ВВП, а з іншого – про зниження фіскального тиску на бізнесові структури, які мають значні потенційні можливості збільшення обсягу виробництва й наповнення коштами державного бюджету країни. Те, що відбувається нині в економіці нашої країни, показує намагання владних структур розв'язувати економічні та соціальні проблеми як за рахунок власних матеріальних, фінансових ресурсів, так і зовнішніх інвестицій з тим, щоб спрямувати їх у реальну економіку. Країни, економіка яких зорієнтована на використання внутрішніх джерел розвитку, досягають вищих довгострокових темпів розвитку економіки й мають можли-

© Д.В. Полозенко, 2013

вість подолати наслідки фінансової кризи за коротший період, ніж держави, які уповільнено долають наслідки фінансової кризи за рахунок позичання коштів. При цьому слід враховувати, що темпи зростання глобального випуску, за розрахунками міжнародних фінансових організацій МВФ, МБРР, уповільнилися та у 2012 році становили 3,0% проти 3,8% у 2011-му. Подібна тенденція має місце також у країнах, що формують ринкову економіку. В Україні ВВП у 2011 році зріс на 1,2%, а в першій половині 2012 року знизився на 0,4%. Таке уповільнення скорочує можливості зростання внутрішнього ринку.

Темпи економічного зростання. Подолання економічних проблем, які виникли через об'єктивні й суб'єктивні причини, – це світова криза, уповільнені темпи економічної реформи тощо – неможливе без аналізу цих причин. Президент України в одній із перших промов на початку 2013 року відзначив: «Варто нагадати, що попередній склад Кабінету Міністрів не повністю виконав поставлені завдання щодо виконання реформи і забезпечення зростання економіки. Це призвело до того, що результати 2012 року виявилися значно гіршими, ніж прогнозувалося».

Зі свого боку зазначимо, що при уповільнених темпах зростання ВВП Україна з розрахунку на одну особу у 2010 році виробила ВВП 6,1 тис. дол., Росія – 14,2, Білорусь – 12,3 тис. дол. [4]. При цьому Україна по видатках державного бюджету займає провідне місце – 30% ВВП, що вище, ніж в інших країнах. Наприклад, бюджетні видатки у КНР становлять 22,9% ВВП, Індії – 26,5% ВВП. На уповільнення темпів економічного зростання вплинув затяжний період відшукування реальних шляхів підвищення економічної ефективності суспільного виробництва, нестабільність пріоритетних галузей економіки і не віднесення окремих галузей (сільське господарство, легка й харчова промисловість) до пріоритетних.

Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки передбачає рішучі її структурні перебудови, націлені на захист національних інтересів на основі модернізації базових галузей економіки. Серед

основних завдань мають бути розв'язані фінансові проблеми: забезпечення адекватності податкового тягаря на бізнес і відповідності його реальним можливостям; створення умов для розвитку малого й середнього бізнесу; забезпечення доступу до довгострокового банківського кредиту; утримання дефіциту бюджету в межах 3,2%; забезпечення збалансованості державних фінансів із реальними можливостями національної економіки та фінансової стабільності.

Потенційні можливості окремих галузей. В активізації розвитку економіки важливе значення має сільське господарство, легка і харчова промисловість, які мають бути включені до пріоритетних галузей економіки подібно тому, як це здійснили країни ЄС, КНР, Індія й ін. Сільськогосподарські підприємства потребують оновлення матеріально-технічної бази, оскільки вони нині мають лише 17,3% основних засобів від технологічної потреби, значна частина техніки (85%) амортизована [5]. Для здійснення техніко-технологічної модернізації аграрні підприємства не мають власних коштів, дефіцит яких виник у зв'язку з диспаритетом цін. Останніми роками ціни на сільськогосподарську продукцію зросли на 74%, а на матеріально-технічні ресурси промислового походження – на 99%.

Особливої уваги потребує тваринницька галузь, яка впродовж 2010-2011 років збільшила виробництво продукції на 8,7%. Вона має значні внутрішні резерви, які з різних причин не задіяні у виробничий процес, а саме – через недосконалість цінового механізму, скорочення інвестицій тощо. Уже кілька років поспіль існує невідповідність між закупівельними й роздрібними цінами на тваринницьку продукцію. Наприклад, молочна сировина реалізується виробником за ціною 2-3 грн за 1 л, а літр фасованого молока коштує 8,8-10 грн. Зазначимо, що канадський фермер реалізує молоко по 6,8 грн (у переведенні долара на гривню), а вартість фасованого молока також 8,8-10 грн. Український товаровиробник при таких цінах втрачає будь-який інтерес займатися виробництвом молочної продукції й держава змушена імпортувати її з різних країн світу. При цьому обсяг інвестицій у сільське гос-

подарство за 2005-2011 роки знизився і становив 5,1%, проти 21% у 1990 році. За даними ОЕСР загальний рівень державної підтримки АПК України відстає від інших країн. У країнах ЄС він становить 20-27%.

Попри це сільське господарство упродовж кількох років утримує надсередній показник прибутковості та є єдиною галуззю, яка досягла показника докризового 2008 року. Варто відзначити, що виробничий потенціал сільського господарства за певних умов здатний виробляти щорічно не 47 млн т зерна, а 100 млн т, про що доводять дослідження аграрної науки.

Значні внутрішні резерви має галузь із швидким оборотом капіталу – легка промисловість, яка західноєвропейськими країнами віднесена до пріоритетних галузей і підтримується державою через надання бюджетних та кредитних коштів. Завдяки цьому галузь не лише забезпечує потреби внутрішнього ринку, а й імпортує продукцію в різні країни світу. Водночас варто зазначити, що українська легка промисловість перед розпадом колишнього СРСР розвивалася високими темпами. У ті роки на кожного жителя виробляли 44 од. верхнього одягу, 8 пар шкарпетково-панчошного асортименту, 20 м тканини тощо. Однак вітчизняний споживач не мав вибору, оскільки асортимент товару був обмежений і не задовольняв індивідуальні вимоги покупців. Споживачі купували також вітчизняні й імпортні товари – останні за якістю дещо перевищували українські. В ті роки на задоволення потреб внутрішнього ринку працювало 350 великих об'єднань, у кожному з них налічувалося понад 300, а в окремих об'єднаннях 1000 працівників. Усього в легкій промисловості було зайнято 700 тис., нині – 70 тис. осіб.

За роки української державності в легкій промисловості відбулася різка рецесія обсягу виробництва продукції, який нині в цій галузі становить 8 млрд грн. В Україні діють 10 тис. підприємств легкої промисловості, серед яких значну частину становить малий і середній бізнес, які виробляють 25-30% від загального обсягу товарів, а решту – великий бізнес. Питома вага легкої промисловості у загальному обсязі реалізованої промислової продукції становить лише 0,7% [6]. За

даними Асоціації підприємств легкої промисловості «Укрлегпром» фактичний обсяг внутрішнього ринку товарів становить понад 700 млрд грн. Розбіжність між даними Держслужби статистики говорить про велику тінізацію виробництва товарів і контрабандне їх ввезення в країну. В умовах колишнього Радянського Союзу обсяг виробництва продукції легкої промисловості дорівнював 15 млрд дол. [7].

У цьому контексті зазначимо, що легка промисловість серед інших галузей найбільше постраждала від експансії імпорту, частка якого на вітчизняному ринку становить близько 80%. Хоча в цій галузі є підприємства, які оснащені новою технологією й технікою, які виробляють високоякісні товари, що користуються підвищеним попитом серед українських і зарубіжних покупців. Проте вони, а також малий та середній бізнес потребують підтримки державних органів влади. За розрахунками фахівців, легка промисловість здатна протягом 3-4 років сформувати 500 тис. додаткових робочих місць.

Людина – головна рушійна сила суспільства. Модернізація спрямована на більш рішучі структурні зрушення в економіці, формування нових соціально-економічних відносин, навколо яких періодично точаться дискусії, висловлюються часто полярні думки щодо їх змісту. Однак більшість фахівців, учених вважають, що серед ефективних засобів реформування економічних відносин є приватизація, завдяки якій створюються передумови для реалізації економічної стратегії держави та розвитку людського капіталу.

В умовах глобалізації розвинуті країни приділяють особливу увагу подальшому розвитку науково-технічного прогресу, рушійною силою якого є інтелектуальний капітал, на його розвиток вони спрямовують великі кошти. Наприклад, видатки бюджету США на одного вченого становлять 230 тис. дол., Японії – 170, КНР – 90 тис. дол. на рік [8]. При таких видатках зростає середньорічний приріст загальної вартості високотехнологічних товарів. Так, у КНР в 2009 році їх обсяг становив майже 950 млрд дол. В Україні у 2011 році обсяг фінансування науково-технічних робіт становив 959,3 млн

грн, або 71 тис. грн на одного працівника наукових організацій [9]. У бюджеті на 2013 рік НАН України передбачено коштів 68,3% від потреби. При цьому для фінансування основного капіталу коштів не передбачено [10].

Людський капітал, як й інший капітал, має вартість, що залежить від кількох чинників, серед яких заробітна плата, освіта, зайнятість населення, демографічний стан тощо. Грошову оцінку людського капіталу здійснили США, Великобританія, Норвегія, серед постсоціалістичних країн – її провели в Російській Федерації. Загальна вартість людського капіталу сягнула понад 600 трлн руб. [11].

В Україні також проведено грошову оцінку людського капіталу, але в окремому сегменті – аграрному секторі АПК. Вартість людського капіталу тут становить 13900 млрд грн при вартості виробничих фондів 1237,1 млрд грн [12]. Грошова оцінка дає можливість сформулювати загальний показник ефективності сільськогосподарського виробництва. Наведені дані в котрий раз доводять про вирішальну роль людського капіталу в розвитку суспільства, про основу багатства країни і тому він потребує особливої уваги державних органів влади.

Завдяки запровадженню стимулів внутрішнього реінвестування в галузі з високою часткою доданої вартості, масштабної модернізації й технологічного переозброєння промисловості, сільського господарства і легкої промисловості, впровадженню наукових розробок, зростатиме продуктивність праці та як результат – підвищуватиметься рівень заробітної плати, яка, на жаль, втрачає мотиваційну функцію, що негативно впливає на продуктивність праці, ВВП і доходи Державного бюджету України.

Питома вага оплати праці найманих працівників у ВВП у 2011 році становила 47,7%, проти 48,8% у кризовому 2008 році; у європейських країнах – 88,3%. Співвідношення між питомою часткою заробітної плати й соціальними виплатами – майже 1:1. Щодо оплати праці працівників сільськогосподарського виробництва, то, незважаючи на безсумнівні успіхи галузі завдяки підвищувальній праці селян, вона залишається не-

високою – 1853 грн на місяць. При цьому грошові витрати на продовольчі товари в сільській місцевості зросли до 52,9%, у міських поселеннях – 55,3% [13], що є фактичним показником бідності українського населення. Слід звернути увагу на те, що в Україні не сформовано баланс інтересів різних верств населення. Абсолютна бідність становить 14,6 %, проти 16,8 % у 2011 році, надто багатих налічується 5%, хоча фактично, на думку фахівців, їх у два рази більше. Отже, межу між доходами багатих і бідних слід довести до середньоєвропейського рівня – 10:1. Поряд із цим мають бути визначені соціальні стандарти, оскільки в країні задекларовано курс на їхнє підвищення.

У Законі України «Про соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», який прийнято у 2000 році, визначено правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію основних соціальних гарантій. Після прийняття зазначеного Закону відбулися певні зміни в оплаті праці різних верств населення, у тому числі й низькооплачуваних працівників. При визначенні мінімальної заробітної плати слід враховувати забезпечення не лише основного працівника, а й членів його сім'ї. Згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» прожитковий мінімум на одну особу з 1 січня становитиме 1108 грн, з 1-го грудня – 1176 грн на місяць.

Кредит, фінанси і бізнес. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки передбачає спрощений порядок надання банківського кредиту, який для значної частини суб'єктів господарювання, особливо для малого та середнього бізнесу, є практично недоступним. Адже вартість банківського кредиту наприкінці 2012 року в окремих інституційних одиницях доходила до 30% при обліковій ставці НБУ 7,5%. Зазначимо, що відсоткові ставки за кредитами і депозитами залежать не лише від НБУ, а й від ринкових очікувань, структурних диспропорцій економіки, показників економіки країн ЄС, позичальників, які не завжди ефективно використовують та мають проблеми з його поверненням кредитору. В ринкових умовах ставка кредитних ресурсів

комерційних банків динамічна, і змінюється з урахуванням внутрішньої та зовнішньої ситуації. При цьому варто було б НБУ проаналізувати діяльність тих фінансових установ, які допускають значні розбіжності між ставками рефінансування й ставками кредитних ресурсів. Малий і середній бізнес має труднощі, пов'язані не лише з поверненням позики, а й у зв'язку з корупцією, рейдерством. До речі, в країні немає закону про рейдерство.

Ефективність підприємств залежить також від фіскальної політики держави. Окремі підприємства останніми роками допустили переплату податку на прибуток і тому відчувають нестачу обігових коштів. Вони не мають можливості покрити її за рахунок банківських кредитів, оскільки вони надто дорого коштують. За такої ситуації нівелюється результат від зниження податку на прибуток підприємств.

Не піддаючи сумніву діяльність комерційних банків, зазначимо їхню значну роль у суспільному виробництві. Досить сказати, що у 2011 році вони видали кредитів 801 809 млн грн проти 732 823 млн грн у попередньому році [14]. Крім вітчизняних банків у країні функціонують й іноземні, зокрема ЄБРР, який є найбільшим іноземним інвестором. У 2012 році ним було інвестовано в українську економіку 934 млн євро, у 2011-му – видано кредиту в розмірі 152 млн євро на продовження будівництва метрополітену в м. Дніпропетровську. На фінансування безпеки атомних енергоблоків у 2013 році буде надано 300 млн євро. Фінансова діяльність ЄБРР спрямована на підвищення використання внутрішніх ресурсів через спрямування коштів у реальну економіку країни.

Аналіз діяльності малого й середнього бізнесу показує, що ці інституції мають проблеми, які потребують негайного розв'язання. Зокрема, потрібна передбачувана тарифна політика на електроенергію. Нині вона доводить бізнес до кризової межі. Слід на законодавчому рівні захистити власних та іноземних інвесторів, тому що їм важко працювати в країні, де часто змінюється законодавство, існують бюрократія, корупція. З цих причин окремі західноєвро-

пейські банки ідуть з українських ринків. У 2012 році продано кілька банків: Volksbank (Австрія), SEB Bank (Швеція), Форум Commerzbank (Німеччина) й ін. При цьому зростає присутність російських банків, які є серйозними конкурентами для українських банків. У цьому вбачається їхня позитивна роль у розвитку конкуренції між банками та вітчизняним бізнесом.

Нині особливої уваги потребує аграрний бізнес, у розвитку якого значне місце займає фіксований сільгосподаток (ФСП). За інформацією Міністерства доходів і зборів спецрежимом оподаткування у 2012 році скористалися понад 16 тис. аграріїв, які залишили у власному розпорядженні 14,7 млрд грн ПДВ. Крім того, ще 1,1 млрд грн надійшло від переробників на спецрахунки Державного казначейства для виплати компенсацій товаровиробникам за продаж молока і м'яса [15]. Саме завдяки пільговому оподаткуванню малий та середній бізнес АПК щорічно нараховували надходження коштів до Державного бюджету України. У 2012 році сільгосппідприємства сплатили 42,1 млрд грн, що на 2 млрд грн більше попереднього року. Отже, АПК залишається одним із серйозних наповнювачів доходної частини бюджету. Виходячи з цього вважаємо, що встановлення диференційованих ставок ФСП є передчасним, скасування існуючих пільг для сільськогосподарських підприємств призведе до банкрутства майже третини малого й середнього бізнесу, зменшить обсяг валової продукції до 10%, звідси – падіння валютних надходжень від експорту продукції та рівня прибутковості сільськогосподарських підприємств. У цьому контексті зазначимо, що країни ЄС не зменшують фінансові пільги малому і середньому бізнесу, вони надають їх навіть фермерам, які знаходяться у несприятливому природо-економічному регіоні, а також тим суб'єктам, які не мають можливості профінансувати виробничий процес за рахунок власних коштів. Варто було б, по-перше, скористатися таким досвідом підтримки малого й середнього бізнесу в країнах ЄС, по-друге, зберегти фіксований сільгосподаток (ФСП), спрямований на підвищення ефективності сільського господарства.

Висновки. Проведені наукові дослідження дали можливість обґрунтувати пропозиції щодо підвищення ролі державних органів у розв'язанні соціально-економічних проблем:

забезпечення інвестиціями галузей із прискореним оборотом капіталу;

удосконалити механізм державної підтримки сільського господарства, легкої і харчової промисловості, які є основними наповнювачами внутрішнього ринку країни.

Зазначені галузі слід віднести до пріоритетних галузей економіки;

посилити контроль НБУ за діяльністю тих комерційних банків, які штучно завищують вартість кредиту і не враховують облікову ставку регулятора;

зберегти діючий механізм надання пільг підприємствам АПК;

відновити мотиваційну функцію заробітної плати, яка є основою для підвищення продуктивності праці та зростання ВВП.

Список використаних джерел

1. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О.С. Власюк. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2011. – 474 с.
2. Гривневська О.В. Фінансова безпека сільського господарства регіонів України / О.В. Гривневська / Фінанси України. – 2011. – № 7. – С. 93-101.
3. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : [моногр.] / Л.В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
4. Статистичний щорічник України. – К., 2012. – С. 543.
5. Могилова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Могилова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 62-63.
6. Статистичний щорічник України. – К., 2011. – С. 106.
7. Уряд. кур'єр. – 2013. – 21 берез.
8. Насибов Н. Научно-технический потенциал Китая: итоги и перспективы развития / Н. Насибов // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 10. – С. 83, 79.
9. Статистичний щорічник України 2011. – К.: Тов «Август-Трейд», 2012. – С. 320-321.
10. Урядовий кур'єр. – 2013. – 20 квіт.
11. Котельников Р. Сколько стоит человеческий капитал России? / Р. Котельников // Вопросы экономики. – 2013. – № 2. – С. 44.
12. Пасхавер Б.Й. Аграрний сегмент національного багатства / Б.Й. Пасхавер // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 57.
13. Україна у цифрах. – 2011. – С. 93.
14. Статистичний щорічник України. – К., 2011. – С. 59.
15. Рибак С. У першу чергу фінансуються захищені статті бюджету / С. Рибак // Уряд. кур'єр. – 2013. – 12 квіт.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2013 р.

*

УДК 631.155 (477)

**С.І. КУЗЬМЕНКО, начальник відділу
Державна казначейська служба України**

Методи казначейського обслуговування та їх застосування для фінансування аграрних підприємств

Постановка проблеми. Відповідно до законодавства усі операції, пов'язані із забезпеченням як дохідної, так і витратної частини

державного й місцевих бюджетів, відображаються на рахунках, відкритих в органах Державної казначейської служби України. Так, згідно із наказом Міністерства фінансів України „Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній

© С.І. Кузьменко, 2013